

**MİLLİ REJİMİN DÖVLƏTLƏRARASI İNVESTİSİYA
MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ROLU VƏ
BEYNƏLXALQ HÜQUQİ ƏHƏMİYYƏTİ**

Ə.V.GÖZƏLOV
Bakı Dövlət Universiteti
Balance-a@yahoo.com.

Məqalədə beynəlxalq praktikaya və beynəlxalq hüquqa dair ədəbiyyatlarda göstərilən müxtəlif yanaşmalara əsaslanaraq xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq hüquqi rejimlərindən olan Milli rejim analiz edilir.

Beynəlxalq ümumi hüququn digər sahələrində olduğu kimi beynəlxalq iqtisadi hüququn yarım sahəsi olan beynəlxalq investisiya hüququnun da özünün spesifik prinsipləri rejimlərindən biri olan (qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına ziyan vurmamaq, xarici kapitalın yatırımı zamanı ərazilik xüsusiyyətlərinə hörmət etmək, təzminat ödəməyərək milliləşdirmənin yolverilməzliyi və s.) Milli rejim (MR) adətən, daha əlverişli rejim ilə birlikdə götürülür (1, 12).

Beynəlxalq investisiya münasibətləri sferasında daha işlək prinsiplərdən biri də milli rejim prinsipidir. Milli rejim benefisiya verən dövlətin benefisar dövlətə və ya onunla müəyyən əlaqədə olan şəxs və əşyalara, milli hüquqi qaydalara müvafiq olaraq benefisiya verən dövlətin özünün və ya onunla müəyyən əlaqədə olan şəxs və əşyaların istifadə etdiyi rejimin təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

Milli rejim həm milli qanunvericilik qaydası ilə, həm də beynəlxalq sazişlər bağlamaqla verilə bilər. Azərbaycan Respublikası (AR) Konstitusiyasının 69-cu maddəsində deyilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər AR-də olarkən qanunla və ya AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, AR-in vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər (3).

Müvafiq müddəadan göründüyü kimi, qanunvericilik qaydasında («qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa» formulu ilə) milli və xarici şəxslərin statusunda fərqləndirmə, differensasiya edilir. Qeyd edilən rejimdən istisna yalnız AR-in qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir və müdafiə, milli təhlükəsizliyin, ətraf mühitin, əhalinin müdafiəsinin təmin olunması mülahizələrinə görə nəzərdə tutula bilər (m.7).

Bəzən beynəlxalq müqavilələrlə MR-in təqdim olunmaması o demək deyil ki, müvafiq rejimin verilməsi şübhə altına alınmalıdır. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, dövlətdaxili qanunvericiliklə xarici investisiyalara MR-in verilməsi ümumi qaydaya çevrildiyindən İİS-də (İkitərəfli İnvestisiya Sazişləri) müvafiq müddəanın təqdim olunmaması onu istisna kimi ifadə edilməməlidir. Belə ki, müvafiq prinsip eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin ümumi prinsipinə çevrilmişdir (4, 95).

Qeyd etdiyimiz kimi «milli rejim» hüquqların bərabərliyini nəzərdə tutur. Bu mənada bizim qanunvericiliyimizdə istifadə edilən «milli rejim» prinsipi qərb ədəbiyyatında istifadə olunan «milli standart rejiminə» uyğun təfsir olunmalıdır. «milli standart rejiminə» görə sahibkarlıq fəaliyyətinin minimum standartı müəyyən edilir və xaricinin sahibkarlıq fəaliyyətinin şərtləri həmin standartdan az aşağı ola bilməz (5, 143). Xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla milli şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi rejimdən az əlverişli ola bilməz.

Müvafiq qayda «Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» AR-in Qanununda da (1996-cı il) öz əksini tapıb (m.4, I h).

Qeyd etdiyimiz kimi, daha əlverişli rejim konkret məzmunla malik olmadığı üçün onun məzmunu üçüncü dövlətə verilmiş rejimlə müəyyən edilir və üçüncü dövlətə konkret rejim kimi milli rejim də verilə bilər. Milli rejimin (MR) daha əlverişli rejimlə birlikdə verilməsi müqaviləyə konkret məzmun verməklə onun fəaliyyət effektivliyini artırır.

Müasir beynəlxalq hüquqda xaricilərə MR-in verilməsi ona yönəlib ki, dövlətdaxili qanunvericilikdə müvafiq norma olmadığı halda bu və ya digər məsələnin həlli zamanı məhkəmə və dövlət orqanları ümumi norma kimi ona istinad etsinlər. AR MM-nin 9.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, mülki qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalar, əgər qanunda ayrı hal nəzərdə tutulmayıbsa, əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə də, tətbiq olunur.

Beləliklə, AR mülki qanunvericiliyi Konstitusiyadan fərqli olaraq xarici fiziki və hüquqi şəxslər üçün, o cümlədən, investisiya fəaliyyəti sferasında müvafiq şəxslərin mənsub olduğu dövlətin xaricilər üçün milli rejimi nəzərdə tutub-tutmamasından, daha doğrusu qarşılıqlıq prinsipindən asılı olmayaraq təqdim edir. Bu da milli rejimin hüququn müəyyən sferasında, xüsusən də mülki, mülki prosessual və s. sahələrdə qanunvericiliyin ümumi prinsipinə çevrilməsinə dəlalət edir.

Xarici investisiyaların qorunması haqqında AR-in 1992-ci il Qanununda qeyd edilir ki, bu Qanunda nəzərdə tutulmuş istisnalarla, xarici investisiyanın, habelə investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi AR-in hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz (6).

Müvafiq müddəaya uyğun olaraq xarici investorlara yalnız MR-in nəzərdə tutulması və xarici investorları AR ərazisində öz aralarında hüquqi baxımdan bərabərləşdirən daha əlverişli rejimin təqdim olunmaması qanunvericilik üçün boşluq kimi qiymətləndirilməlidir. Hesab edilir ki, AR müqavilə praktikası üçün xarakterik olan daha əlverişli rejimin milli qanunvericilik əsası formalaşdırılmalıdır.

MR-in xaricilərə qeyd-şərtsiz təqdim olunduğu sfera bilavasitə prosessual hüquqlara aiddir. AR MPM-in 439.2 maddəsində qeyd edilir ki, xarici şəxslər AR vətəndaşları, hüquqi şəxsləri ilə bərabər prosessual hüquqlardan istifadə edir və prosessual vəzifələr daşıyırlar.

MR-i nəzərdə tutan prosessual hüquqlar üzrə regional beynəlxalq sazişlərdən Təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mübahisələrin həlli qaydaları haqqında 1993-cü il MDB iştirakçı-dövlətlərinin Sazişində qeyd edilir ki, razılığa gələn tərəflər əmlak hüquqlarının və qanuni maraqların hüquqi və məhkəmə müdafiəsinə təminat verirlər.

Milli rejimin mahiyyətini tam anlamaq üçün onun daha əlverişli rejimlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, hüquqi əsasları müəyyən edilməlidir.

Oxşar xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, milli rejim də daha əlverişli rejim kimi beynəlxalq müqavilə əsasında verilə bilər və hər iki rejim beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir (10, 104).

Fərqli xüsusiyyətlərə gəldikdə isə: milli rejim konkret məzmunu malik olmaqla hər hansı üçüncü dövlətin istifadə etdiyi rejimə müqavilə qaydasına göndərmə (istinad) etmir və onun standartları milli qanunvericiliklə ifadə olunur. Əksinə, daha əlverişli rejimin istinad etdiyi rejimin özü milli rejim kimi müəyyən edilə bilər (daha əlverişli millət klauzulları haqqında maddələr layihəsi, m. 18); daha əlverişli rejim klauzulasına müvafiq olaraq xarici şəxslər bir qayda olaraq öz aralarında hüquq və üstünlüklərdən istifadə də bərabərləşdirildiyi halda, milli rejimə əsaslanan müqavilədə isə iştirakçıların hüquq və üstünlükləri milli şəxslərlə bərabərləşdirilir.

Xaricilərə milli rejim və ya milli standart rejimi təqdim edilərkən milli maraqlar da nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə iri həcmli kapitalla malik olan xarici sənayeçilər, kommersantlar bərabər hüquqlar əldə etdikdən sonra tədricən fəaliyyət sferalarında hakim mövqelərə yiyələnməklə faktiki olaraq iqtisadi qaydada az inkişaf etmiş, zəif dövləti asılı vəziyyətə salırlar. Məhz, qeyd olunanları nəzərə alaraq həm daha əlverişli rejimdən, həm də milli rejimin verilməsindən inkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatında olan ölkələr üçün müəyyən istisnalar tələb olunur. Müvafiq tələb AEX-də (Avropa Enerji Xartiyası) əks olunub. 1994-cü il Lisabonda AEX üzrə konfransın Yekun plenary sessiyası zamanı keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin daha əlverişli rejim ilə bağlı mövqelərinə cavab olaraq sədrin çıxışında qeyd olunur ki, razılığa gəlinib ki, daha əlverişli rejim ilk investisiya mərhələsində birinci müqaviləyə daxil edilsin.

Qeyd etdiyimiz kimi AEX-də ilkin variantda daha əlverişli rejim nəzərdə tutulsa da, EXM-də həm daha əlverişli rejimin, həm də milli rejimin tətbiqi yalnız investisiyaların təhlükəsizliyi sferası ilə məhdudlaşdırılıb. Daha əlverişli rejim ilə yanaşı milli rejimin verilməsi müvafiq sferada bağlanacaq digər beynəlxalq sazişlərə saxlanılır (AEX I bölmə: yekun qaydalar). Müvafiq olaraq EXM-də (Enerji Xartiyası Müqaviləsi) keçid iqtisadiyyatında olan dövlətlər üçün müəyyən güzəştlər ifadə olunub. Müqaviləyə «QATT Əlavəsində» son tarix 1 iyul 2001-ci ilə kimi olmaqla həmin dövlətlər üçün məhdud sayda öhdəliklərdən tamamilə istisnalar nəzərdə tutulurdu. Keçmiş SSRİ ərazisində olan dövlətlər üçün ciddi şərtlər daxilində müvəqqəti olaraq QATT üzrə qaydalardan yayınmaq imkanı nəzərdə tutulurdu (11, 75).

Qeyd olunan istisnaları nəzərə alaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə, dövlətlərin iqtisadi inkişaf tarazlığına nail olmaq üçün tətbiq edilən prinsiplərdən biri də «inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün preferensiya» prinsipidir. Həmin prinsip UNCTAD-in 1964-cü il «Prinsiplərində», QATT-da (XXXVI-XXXVIII maddələr), sonradan DTT/QATT sistemi sənədlərində, 1974-cü il YBİQ ilə bağlı sənədlərdə, 1988-ci il Ticarət prefensiyalarının global sistemi haqqında Belqrad Müqaviləsində və d. sənədlərdə əks olunub.

UNCTAD-in Katibliyi qeyd olunan prinsipin tətbiq olunma zərurətini növbəti qaydada əsaslandırır. Ənənəvi prinsip olan daha əlverişli rejim subyektlər üçün rejimlərin bərabərliyini təmin etmək üçün təqdim olunur, lakin o fakt da mövcuddur ki, iqtisadi cəhətdən qeyri-bərabər rejimin təqdim olunması əslində formal bərabərliyin təqdim olunmasıdır ki, bu da öz növbəsində yenə də faktiki olaraq qeyri-bərabərlik deməkdir. Bunu nəzərə alaraq beynəlxalq hüquq-

da o cümlədən, beynəlxalq iqtisadi hüquqda xarici kapitala zərurət duyan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün prefensiyalar əks olunub (12. 113). Hesab edirik ki, hazırlanmaqda olan IÇS (İnvestisiya Çərçivə Sazişi) qeyd olunan prinsipləri təsbit edərkən dünyadakı faktiki qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsini nəzərə almalı, iqtisadi inkişaf səviyyəsi geri olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatında daha real hüquq təqdim etməlidir. Bəzən dövlətdaxili qanunvericilik xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə xarici investorlar üçün daha əlverişli, milli rejimdən də artıq rejim müəyyən etməli olur. Xüsusilə, xarici investorlar üçün valyutanın xaricə çıxarılmasından, daxili vergi güzəştlərindən və s. imtiyazlar nəzərdə tutula bilər. Buna misal olaraq dövlətdaxili qanunvericilik aktlarından «Qırğızistan Respublikasının xarici investisiyalar haqqında» 1991-ci il Qanunu (m.20), «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il AR Qanunu (m.14) və s. göstərmək olar.

Enerji Xartiyasına Müqavilədə deyilir ki, 14-cü maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan «köçürmələrin azadlığı» termini razılığa gələn ölkələr tərəfindən özünün investorlarının kapitalının yerdəyişməsini məhdudlaşdırma bilməz kimi qəbul edilmir. Əksinə öz investorlarının kapitalının hərəkətinin məhdudlaşdırılması razılığa gələn digər Tərəflərin, həmçinin istənilən üçüncü dövlətin investisiyalarının hərəkəti üçün nəzərdə tutulan daha əlverişli rejimin verilməsinə maneə olmamalıdır. Göründüyü kimi, həm milli qanunvericilikdə, həm də beynəlxalq hüquqda müvəqqəti də olsa xarici investorlar üçün milli rejimdə nəzərdə tutulan standartlardan artıq imtiyazlar nəzərdə tutula bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev E.İ. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin hüquqi tənzimlənməsi və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi təcrübəsi. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş disertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2005, 28 s.
2. AR Prezidenti Heydər Əliyevin 2002-ci il aprel ayının 25-də yerli sahibkarlarla görüşündəki nitqindən. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2002, 26 aprel.
3. AR Prezidenti İlham Əliyevin Fransa Sahibkarları Təşkilatının üzvləri ilə 2005-ci il yanvar ayının 22-də görüşündəki nitqindən. Bakı, «Azərbaycan» qəz., 2005-ci il, 25 yanvar.
4. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı: Şirvanəşr, 2007, 350 s.
5. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı: BDU nəşriyatı. 2008, 450 s.
6. Петров К.М. Принцип наибольшего благоприятствования и дискриминации в международной торговле // Внешняя торговля , 1974, №3, с. 58-61.
7. Шумилов В.М. Принцип наиболее благоприятствуемой нации в международном праве (Проблемы теории и практики) // Внешняя торговля, 1985, № 2, с. 38-41.
8. Коробова М.А. Международное право и экономические договоры. – М.: МГУ, 1987, с. 260.
9. Микульшин А.И. О понятии и видах режимов иностранцев // Советский ежегодник международного права, 1974, с. 110-122.
10. Войтович С.А. Режим наибольшего благоприятствования в торгово-экономических отношениях//Советский ежегодник международного права, 1988, с. 132-137.
11. Шабан И.С. Принцип равноправия и взаимной выгоды в международных экономических отношениях государств. В кн: Международное право и международный правопорядок. М.: АН СССР, Институт государства и права, 1981, с. 250-260.
12. Schwarzenberger G. The Principles and Standarts of International Economic Law // RCADI , Vol. 118 (1966- 1)

**РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО РЕЖИМА В РЕГУЛИРОВАНИИ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЕГО
МЕЖДУНАРОДНО ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

А.В.ГЕЗАЛОВ

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется международные юридические режимы (принципы) внешней инвестиционной деятельности на основе наличия разногласий в литературе по международному праву и на основе международной практике. Так же как и в других отраслях международного права, международное инвестиционное право, регулирующее международные инвестиционные отношения, которое сформировалось как полуотрасль международного экономического права, наряду со свойственными ему (не вредить экономике принимающего государства; территориальность при вложении внешнего капитала; не допустимость национализации без выдачи компенсации и т.д.) принципами, различает национальный режим (принцип) как правило наряду с ним режим наибольшего благоприятствования.

**THE ROLE AND INTERNATIONAL LEGAL IMPORTANCE OF THE NATIONAL
REGIME IN REGULATING INTERNATIONAL INVESTMENT RELATIONS**

A.V.GOZALOV

SUMMARY

The article analyzes legal regimes (principles) of the activities of foreign investment under the existing contradictions in the international legal literature and international practice. Along with other spheres of international law the international investment law formulated as a half sphere of the international economic law, regulating international investment relations possesses peculiar principles (not to damage the economy of the receiving state, territoriality on the sphere of the foreign investment , not to allow to nationalize without compensation etc.). The national regime plays the main role in regulating international investment relations in the world.